Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

Journal of Islamic Crafts, 2024; 8 (2): 79-101

Journal of Islamic Crafts

DOI: http://dx.doi.org/10.61882/jic.8.2.367

Original Paper Open Access

A Study of the Design and Technique of "Patterned Needlework" in Different Applications and Emphasis on Applications in Women's Covering from the Safavid to the Qajar Period

Masoomeh Toosi[1*], Banafsheh Moghadam[2]

1. Lecturer, Department of Textile Design and Printing, Faculty of Art, Architecture and urban planning, Semnan University, Semnan, Iran

2. Lecturer, Department of Textile Design and Printing, Faculty of Applied Art, University of Iran, Tehran, Iran

Received: 2025/01/7 Accepted: 2025/02/26

Abstract

The aim of this study is to examine the designs, techniques, and applications of "patterned needlework" in women's trousers as depicted in the iconography of the Safavid, Zand, and Qajar periods. There are two research questions: How is the design and implementation of patterned needlework? What are the applications of patterned needlework in women's overing comparing to the iconography? This study seeks to answer these questions through an analytical-descriptive method and a comparative approach. The results show that patterned needlework was conducted under two different designs. In the first variant which is known as "Naghshembroidery", floral patterns are embroidered in a delicate geometrical way within oblique stripes, and by following the design of Mohrramat twill. Its main applications were in men's vests, fabric wrappings, tablecloth, and women's bags. Given the lower delicacy of needlework designs, another type of it emerged which was called "Mosayyaf". The motifs include repeated sun and swastika as well as human and animal figures enclosed in geometric shapes. Based on the study of paintings, show that the applications of patterned needlework were in Safavid tight trousers as well as Mosayyaf needleworks on loose trousers in the Zand and early Qajar periods. The point in common between all iconographies is focus of important women and courtiers to embroidered trousers.

Keywords:

Patterned needlework, design and application, clothing, Safavid to the Qajar

* Corresponding Author: samira.toosi@semnan.ac.ir

©2024 by the Authours.This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license)
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]

Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

Introduction

Considering the diverse designs and applications of needlework patterns in existing needlework from the Safavid to the early Qajar periods, "Naghsh embroidery "has never been the subject of independent and specific research. This needlework, in addition to its varied applications and two distinct design types, is evident in 8 selected pictorial examples from the iconography of women from the Safavid to the Qajar eras. By focusing on the fine details and motifs of needlework patterns on the trousers of prominent and courtly ladies, the practical and significant value of the needlework becomes more apparent. The necessity and importance of the present research arise from the fact that no research has been conducted so far regarding embroidery, its application, and its comparison with existing examples and remaining artifacts. This presents an opportunity for a deeper examination of needlework decorations. In this context, the research questions are: Given the design, motifs, and method of execution, how many types of embroidery are there? What are the different applications of embroidery, and also, considering women's clothing, in iconography from the Safavid to the Qajar periods?

Methodology

This research, employs a descriptive-analytical method and a comparative approach to study the design, technique, and application of Naqshembroidery, and to compare needlework with women's decorations and clothing in paintings and iconography. Research sources were gathered through library research, images available on museum websites, and two field studies of embroidery. Fabrics from the Sahebqaranie Palace treasury, where only two examples existed, were utilized. Due to the large number of Naqsh-embroidered samples in the Victoria and Albert Museum as well as the Metropolitan Museums, 19 designs were selected from the prominent and authentic patterns for further exploration of samples designs and other applications. To compare patterned needlework" samples with clothing in iconography, 8 works (4 paintings from the Safavid period and 4 paintings from the Zand and Qajar periods) were analyzed. Finally, the results of examining the similarities between the application in iconography and Suzandozi samples were presented in the form of tables and images.

Results

In response to the first question, it was determined that needlework featuring two different designs and names, but with the same technique, was at its peak in the early Safavid period. The design in "Naghsh-Duzi" (pattern embroidery) including rows of geometric flowers and plants in various colors in oblique stripes, and is modelled after the "Moharramat" fabrics of the Safavid period. In the other design, called "Mossayef embroidery," geometric divisions and it is inspired by the human and geometric fabrics of the Safavid period. The method of execution and technique are identical in both designs, and it is as follows: During embroidery, the warp and weft of the fabric must be counted one by one, like weaving patterns, and very delicate oblique stitches are sewn with high skill. In response to the second question regarding different applications, Naghsh embroidery is most prominently used in trousers, and "Mossayef embroidery" is most commonly used to cover surfaces, and it was also used in trousers in the late Zand period. Mossayef embroidery was implemented from the early Safavid period, and gradually in the early Qajar period.

Discussion

The embroidery known as "zhileh" or "naqsha" was primarily used to adorn women's trousers. (Pope & Ackerman, 2008, p. 2470) In fact, "naqsh-embroidery" involves executing various designs of motifs using the embroidery technique , characterized by diagonal stripes of varying widths, embellished with different floral and geometric patterns (**Figure** 1). In Saba's selected book, a type of embroidery called "Masif" is referred to as "another kind of motif embroidery." (Saba, 1991, p. 92) These fabrics are decorated with geometric patterns and a tile-laying technique, where human and animal designs are enclosed within geometric motifs, and colorful threads are stitched in diagonal patterns at regular intervals. (Pope & Ackerman, 2008, p. 2468/5). (**Figure** 3 and 2). Masif embroidery and motif embroidery were also applied to bags, headbands, zhileh, and shoes.(**Figure** 6,7,8)

Conclusion

Table 1 presents a comprehensive comparison of two types of embroidery from historical, technical, and design perspectives.

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

A. Muharramat fabric design and weave.

(Textile Fragment | The Metropolitan Museum of Art (metmuseum.org)2024.).

B. NaqshEmbroidery. piece from trousers

(Textile Fragment | The Metropolitan Museum of Art (metmuseum.org)2024.).

C. NaqshEmbroidery. A piece from trousers

(textile-panel Collections.vam 2024.).

D. NaqshEmbroidery. A piece from trousers

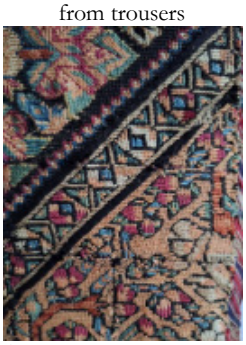

(The treasure of Sahibqarani Palace Museum. No14600)(the writer,1403)

Figure 1. Naqsh- Embroidery from the Safavid, Zand, and Qajar Periods, Adapting and Modeling from Muharramat Fabric in the Safavid Period.

E. Oblique-woven carpet fragment. Isfahan.

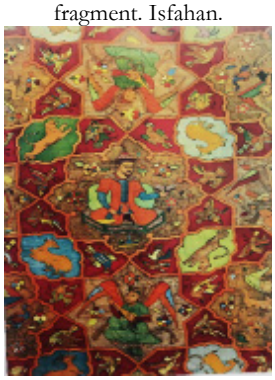

(Pope & Ackerman, 2008, p. 1090)

F. Musayyif needlework, with a quarter pattern

. (bordered-textile-panel Collections.vam 2024).

G. Musayyif needlework, repetition of geometric rhythm.

(Pope & Ackerman, 2008, p. 1098)

Figure 2. Patterning of Two Examples of Musayyif Needlework from Safavid Geometric Carpet Fragments

H. Velvet fabric with human figure design.

Mid-16th century AD. (Metmusume.org 2024)

I. (Bordered panel of Musayyifneedlework.

1550-600 AD. (textile-panel. Collections.vam 2024)

J. Square Musayyif needlework cover.

1550 to 1600 AD. (Textile Panel . Collections.vam 2024)

Figure 3. Patterning of Two Examples of Musayyif Needlework from Safavid Fabric Designs with Human Figures

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

K. Iranian woman with a flower branch.

(.painting. Metmuseum2024.)

L. (Lady) in Turkish dress and Iranian Moharramat trousers

((.painting. Metmuseum2024.)

M. Seated Lady. Album 1638. Golestan Palace

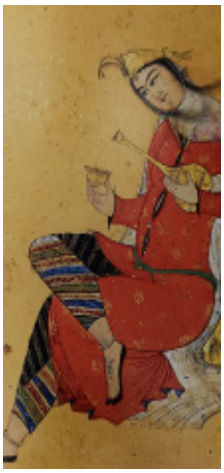

(Rgabi et al., 2013)

N. Iranian woman.

((.painting. Metmuseum2024)

Figure 4. The use of narrow trousers and embroidery with Moharramat designs from the beginning to the end of the Safavid period and similarity to the actual model.

Figure 5. Trousers with silk embroidered design. 1800-1860 AD. (Wearden & Baker, 2017, p.129)

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

O. Qajar era woman with mosayef-embroidered trousers (.pinterest.com2024)

P. Zand period. 1770-1780 AD. Trousers with mosayyef embroidery (christies.com2024.)

Q. Zand period. Woman with patterned trousers. 1800 AD. (Diba&Ekhtiar, 1999, p. 158)

R. Enlargement of a painting of an Iranian family, 1810 AD. (Diba&Ekhtiar, 1999, p. 78)

S. Mosaayyefembroidered (collections.vam 2024)

T. (Textile fragment.collections.vam 2024)

U. ((Textile fragment collections.vam 2024)

V. (Trousering . collections.vam 2024).

Figure 6. Application of Mosaic Embroidery and Pattern Embroidery on Women's Trousers during the Zand and Qajar Periods and the Similarity of the Trousers to the Real Model.

Fiure 7. Women's patterned embroidered trousers. 1800-1850 AD (Wearden & Baker, 2017, p. 128)

Musayyif Embroidery used for Lachak (triangular scarf) and headband

W. Scarf embroidered (collections.vam 2024)

X. Headband. (Metmuseum2024)

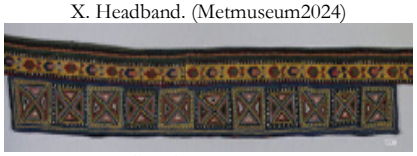

Y. Headband,. (Metmuseum2024)

"Naqsh Embroidery" used for bags

Z.Bag. Qajar period. (Gelak, 1976, p.221)

Z1. (Maskie, 2015, p.388)

"Naqsh Embroidery" used for vests

Z.2. Part of a trouser piece ("Naqsh"). has been reused as the front piece of a European vest. (Wearden&Baker, 2017, p.136) and. (collections.vam 2024.)

Figure 8. Different Applications of Musayyif Embroidery and Naqsh Embroidery

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

Table 1. Examination of Two Types of Embroidery Patterns

Type of Embroidery	Design Elements			Overall Design	Technique	Most Common Use	Various Applications	Historical Range of Visual Samples
	Geometric	Floral	Human and Animal					
Mosayef Embroidery	Islamic geometric divisions	Limited floral and leaf designs	Human horse, lion, leopard, deer, fish	geometric and human-patterned textiles from the Safavid era	Diagonal stitches on cotton fabric with silk thread design	Tablecloths, women's trousers	Surface covering, bundles, scarves, headbands, prayer rugs, arm bands, pillow covers	Safavid first –era half of the Qajar
Patterned Embroidery	Narrow and thick stripes	Various flowers, and small plants	--	striped diagonal fabrics from the Safavid era	Diagonal stitches on cotton fabric with silk thread	Women's trousers	Vests, bags, slippers, hats	Safavid first –era half of the Qajar

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

هنرهای صناعی اسلامی، ۱۴۰۳؛ ۸ (۲): ۱۰۱-۷۹

هنرهای صناعی اسلامی

DOI: http://dx.doi.org/10.61882/jic.8.2.367

مقاله پژوهشی

دسترسی آزاد

مطالعهٔ طرح و تکنیک «نقش دوزی» در کاربردهای متفاوت و با توجه به پوشش زنان از دورهٔ صفوی تا قاجار

معصومه طوسی [۱*]، بنفشه مقدم [۲]

۱. مربی، گروه طراحی و چاپ پارچه، دانشکده هنر، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران

۲. مربی، گروه طراحی و چاپ پارچه، دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه ایران، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۸

چکیده

نقش‌دوزی، از شیوه‌های تزیین پارچه محسوب می‌شود که در پیکرنگاری زنانِ دوره زندیه، بر روی شلوار، به تصویر آمده است. مسئلهٔ تحقیق حاضر، واکاوی در اساس طرح و نقش، تکنیک و کاربردهای سوزن‌دوزی، با توجه به شلوار زنان در نگارگری و پیکرنگاری‌ها از دورهٔ صفوی، زند و قاجار است. پرسش‌های پژوهش عبارت هستند از: طرح و روش اجرا در «نقش‌دوزی» چگونه بوده است؟ کاربردهای متفاوت نقش‌دوزی، با توجه به پوشش زنان، در پیکرنگاری‌ها از دورهٔ صفوی تا قاجار، چه بوده‌اند؟ این پژوهش، با روش توصیفی- تحلیلی و رویکرد تطبیقی به پرسش‌ها پاسخ می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد که سوزن‌دوزی نقش با دو طرح اجرا می‌شده است. در طرحِ «نقش‌دوزی»، گل و گیاه به‌صورت هندسی در ردیف‌های اریب، سوزن‌دوزی شده و با الگوبرداری از طرح پارچهٔ محرمات کج‌راه، در اصفهان رواج پیداکرده و تا اوایل قاجار ادامه داشته و در جلیقهٔ مردانه، بقچه، رومیزی و کیف زنانه نیز کاربرد داشته است. گونهٔ دیگر، با توجه به ظرافتِ کمترِ سوزن‌دوزی، «مُسَیِّف» نام دارد. تکرار نقوشِ شمسه و سواستیکا، انسان و حیوان محصورشده در طرح هندسی، با الگو از ۱- نقشه فرشینه‌ها و ۲- پارچه‌های نقش انسانی و هندسیِ دورهٔ صفوی، در اصفهان و آذربایجان سوزن‌دوزی شده است. مسیِّف در پوششِ سطوح و سربند کاربرد داشته است. با توجه به بررسی (۴ نگارگری و ۴ پیکرنگاری) از دورهٔ صفوی، زند و قاجار و تطبیق آن‌ها با شلوار زنان، مشخص شد که «نقش‌دوزی» در شلوار با الگوی چسبان در دورهٔ صفوی کاربرد داشته است و «نقش‌دوزی» و «مسیِّف‌دوزی» در شلوارهای گشاد در دورهٔ زند و اوایل قاجار استفاده می‌شده است. وجه مشترک تصاویر، توجه زنان مهم و درباری به شلوار سوزن‌دوزی است. در دو طرح سوزن‌دوزی، کوک-های کوچکِ ابریشمی و پشمی، اریب و فشرده با شمارش تار و پود، بدون اثر طرح اولیه بر روی پارچه اجراشده‌اند. این نقوش با خوانش نقشه بر روی پارچهٔ پنبه‌ای ساده بافت سوزن‌دوزی شده‌اند.

واژگان کلیدی

نقش‌دوزی، طرح و کاربرد، پوشاک، پیکره نگاری صفوی، پیکره نگاری قاجار.

*مسئول مکاتبات: samira.toosi@semnan.ac.ir

©2024 by the Authours.This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license)
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

۱. مقدمه

نقش‌دوزی، از شیوه‌های تزیین پارچه است که در منابع تاریخی پوشاک، بیشتر در طرح شلوار زنانِ دوره زندیه، بدونِ نامِ «نقش‌دوزی»، در هاله‌ای از ابهام و تناقضات آشکار باقی‌مانده است و در منابعِ سوزن‌دوزی، به‌صورت محدود به یک نوع از سوزن‌دوزی نقش با عنوان «نقش‌دوزی» اشاره‌شده است. درحالی‌که با توجه به طرح و کاربردهای متفاوتی که سوزن‌دوزی نقش در سوزن‌دوزی‌های موجود از دورهٔ صفوی تا اوایل دورهٔ قاجار داشته، این موضوع، به‌صورت مستقل و مشخص هیچ‌گاه هدف پژوهشی نبوده است. این سوزن‌دوزی علاوه بر کاربردهای متفاوت و دو نوع طرح مشخص، در ۸ مورد از نمونه‌های تصویری انتخاب‌شده از پیکرنگاری‌های زنانِ دورهٔ صفوی تا قاجار مشخص است. با تمرکز بر ریز جزئیات و نقوش سوزن‌دوزی شده بر شلوار بانوان مهم و درباری، اهمیت کاربردی و هنری این تزیینات به‌وضوح مشهود است. این جنبه از مطالعات تاریخی پوشاک، باوجود ارزش بالای آن، تاکنون کمتر موردتوجه پژوهشگران قرارگرفته است. این پژوهش با نگاهی موشکافانه به بررسی اصول طراحی، شیوه‌های اجرا و کارکردهای نقش‌دوزی در پوشش زنان دوره‌های صفوی تا قاجار می‌پردازد. با اتخاذ روش توصیفی–تحلیلی و رویکرد تطبیقی در مطالعهٔ پیکرنگاری‌های تاریخی، این مطالعه در پی واکاوی سه مؤلفهٔ اساسی است: ۱. مبانی طراحی نقوش سوزن‌دوزی ۲. تکنیک‌های اجرایی و ۳. کاربردهای متنوع در پوشاک. دستیابی به این اهداف، امکان بازخوانی سیر تحول هنر سوزن‌دوزی را در بستر تاریخی–اجتماعی فراهم می‌سازد. به این منظور در ابتدا به شناخت طرح و نقش با توجه به نوع و تکنیک سوزن‌دوزی پرداخته می‌شود و نمونه‌های کاربردی موجود، با توجه به نقش، شناسایی می‌شوند. سپس با توجه به کاربرد سوزن‌دوزی‌ها و شباهت به نوع شلوارها در ۸ نمونهٔ تصویری انتخاب‌شده از نگارگری‌ها و نقاشی‌های زنان در دوره صفوی تا قاجار، نقش دوزی ها ارزیابی می‌شوند. به‌عبارت‌دیگر، هنرهای صناعی دورهٔ تاریخی مذکور، به‌ویژه زبان و بیان آن با ارجاع به ویژگی‌های زیبایی‌شناسی هنر نگارگری و پیکرنگاری بهتر فهمیده و دریافت می‌شوند. ضرورت و اهمیت تحقیق حاضر ازاین‌جهت است که تاکنون در خصوص نقش‌دوزی و کاربرد و تطبیق با نمونه‌های موجود و آثار به‌جامانده، پژوهشی صورت نگرفته است. این پژوهش فرصتی مغتنم برای بررسی عمیق‌تر تزیینات سوزن‌دوزی و تحلیل جایگاه آن در هنر و پوشش تاریخی، فراهم می‌آورد. مطالعهٔ سوزن‌دوزی و نحوهٔ کاربرد آن در پوشاک زنان در دو دورهٔ صفوی و قاجار، نه‌تنها نگاهی به زیبایی‌شناسی هنر ایرانی دارد، بلکه درک عمیق‌تری را از تأثیرات اجتماعی و فرهنگی بر این هنر فراهم می‌سازد. تداوم و تحولات سوزن‌دوزی و تأثیر آن بر فرهنگ و هویت ایرانی در دو دورهٔ تاریخی مختلف، نشان‌دهندهٔ غنای فرهنگی ایرانیان است. در این راستا پرسش‌های این پژوهش عبارت هستند از: نقش‌دوزی با توجه به طرح، نقش و روش اجرا چگونه و چند نوع بوده است؟ کاربردهای متفاوت نقش‌دوزی، با توجه به پوشش زنان، در پیکرنگاری‌ها از دورهٔ صفوی تا قاجار، چه بوده‌اند؟ نتایج این پژوهش با بررسی نظام‌مند ابعاد سه‌گانهٔ طرح، تکنیک و کاربردهای متنوع نقش‌دوزی در بازهٔ زمانی مشخص – که از ضروریات مطالعات حوزهٔ پوشاک تاریخی محسوب می‌شود – گامی مؤثر در راستای پر کردن خلأ پژوهشی موجود در مطالعات تاریخی–هنری، بازشناسی الگوهای سنتی و فنی هنر نقش‌دوزی و احیای دانش بومی برای هویت‌بخشی به تولیدات هنری معاصر و توسعهٔ نوآوری‌های اصیل در طراحی پارچه، برداشته است.

۲. پیشینه پژوهش

در رابطه با پیشینه این تحقیق، می‌توان در دو سطح مطالعاتی در زمینهٔ پوشش و کاربرد سوزن‌دوزی، به منابع رجوع کرد. در ارتباط با سوزن‌دوزی، مافی‌تبار در قسمتی از مقاله‌ای با عنوان« پیش‌دامن اصناف دوره‌گرد عصر ناصری بر پایهٔ مرقعات اصناف در کاخ گلستان و موزهٔ بریتانیا»، از پارچهٔ محرمات و گلدوزی محرمات به نام نقش یادکرده که سوزن‌دوزی نقش را به دورهٔ قاجار ارجاع داده است. (مافی تبار، ۱۴۰۲)وردن و بیکر در کتاب « Iranian Textiles »، توضیحاتی از تکنیک سوزن‌دوزی داده و دو کاربرد نقش‌دوزی را به تصویر کشیده‌اند (Wearden&Baker,2010). پوپ و آکرمن در جلد ۱۱ و جلد ۵ از کتاب «سیری در هنر ایران»، در کنار تصاویر و توضیحات از پارچه‌های بافته‌شده، از پارچهٔ محرمات و پارچه‌های سوزن‌دوزی شده در دوره‌های تاریخی و از سوزن‌دوزی مُسَیِّف نام‌برده‌اند.(پوپ، آکرمن. ۱۳۸۷). صدر در کتاب «دایره المعارف هنرهای صنایع‌دستی و حِرَف مربوط به آن»، از اکثر سوزن‌دوزی‌ها نام‌برده است و نقش‌دوزی و تکنیک آن را بیان کرده و آن را شبیه به کوبلن‌های امروزی دانسته است.(صدر، ۱۳۸۶). صبا در کتابی با عنوان «نگرشی بر روند سوزن‌دوزی‌های سنتی ایرانی»، در کنار شرح تمام سوزن‌دوزی‌ها، نقش‌دوزی و نحوهٔ دوخت آن‌ها را نیز توضیح داده است.(صبا،۱۳۷۹)گلاک و هیرموتوگلاک در کتاب «سیری در صنایع‌دستی ایران»، تمام انواع سوزن‌دوزی‌ها را نام‌برده‌اند و در کنار آن، از نقش‌دوزی نیز یادکرده‌اند که برای آرایش شلوار زنان درگذشته استفاده می‌شده است.(گلاک، ۱۳۵۵).

در زمینهٔ پوشش، می‌توان به کتاب غیبی با عنوان «هشت هزار سال تاریخ پوشاک اقوام ایرانی» اشاره کرد که در قسمت شلوار

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

زنان دورۀ زند و افشار، تنها از پارچۀ پنبه‌دوزی نام‌برده و تصاویر شلوار زنان در شمایل‌نگاری دورۀ افشار و زند را در کتاب قرار داده اما وی، به سوزن‌دوزی اشاره‌ای نداشته است.(غیبی، ۱۳۸۵). یار شاطر در کتاب «پوشاک در ایران‌زمین»، به شباهت پوشاک دورۀ زند و افشار، با پوشاک دورۀ صفوی اشاره‌کرده و از طرح‌های گلدار مورب که شباهت به شلوارهای دورۀ صفوی داشته، صحبت به میان آورده است.(یارشاطر، ۱۳۸۳). ضیاء پور در کتاب «پوشاک زنان»، از باد کردن شلوار صحبت کرده و به تهیۀ این شلوار در دورۀ زندیه و افشار، از پارچه‌های محرمات اشاره‌کرده است. (ضیائپور،۱۳۴۷). شاملویی در کتاب «تاریخ ایران از ماد تا پهلوی» در خصوص تغییراتی که در پوشاک صفوی ایجادشده و تا دورۀ زند و افشار نیز ادامه داشته، مباحثی را بیان کرده است.(شاملویی، ۱۳۴۷).

این پژوهش از جنبۀ نوآوری، بر طرح، تکنیک و کاربرد نقش‌دوزی تمرکز دارد و صرفاً به دورۀ قاجار محدود نمی‌شود، بلکه تأثیر آن را بر پوشش پیکرنگاری‌های زنان در بازۀ تاریخی موردنظر بررسی می‌کند. همچنین، واکاوی دو گونۀ نادیده انگاشته شده از سوزن‌دوزی نقش را در دستور کار قرار می‌دهد که تاکنون پژوهشی دربارۀ آن‌ها منتشرنشده است. این پژوهش گامی در جهت پر کردن این خلأ پژوهشی برمی‌دارد.

۳. روش و رویکرد تحقیق

پژوهش پیش رو به جهت مطالعۀ طرح، تکنیک و کاربرد نقش‌دوزی و تطبیق سوزن‌دوزی‌ها با تزیینات و پوشش زنان در نگاره‌ها و پیکرنگاری‌ها، به روش توصیفی تحلیلی و رویکرد تطبیقی انجام‌شده است. همچنین، منابع تحقیق به شیوۀ کتابخانه‌ای، تصاویر موجود در سایت موزه‌ها و بررسی دو مورد سوزن‌دوزی به‌صورت میدانی گردآوری‌شده‌اند. برای شناخت تکنیک سوزن‌دوزی، جنس نخ و مشاهدۀ دقیق طرح، از پارچه‌های نقش‌دوزی در گنجینۀ کاخ صاحبقرانیه که تنها دو نمونه، موجود بود، استفاده شد. برای جستجو در نمونه طرح‌ها و کاربردهای دیگر، به علت حجیم بودن نمونه‌های سوزن‌دوزی‌نقش در موزه‌های ویکتوریا آلبرت و متروپولیتن، از میان طرح و نقش‌های موجود، ۱۹ طرح از نمونه‌های شاخص و اصیل پارچۀ سوزن‌دوزی نقش انتخاب و جهت تطبیق نمونه‌های سوزن‌دوزی با پوشش در پیکرنگاری‌ها، ۸ اثر (۴ نگارگری از دورۀ صفوی و ۴ نقاشی از دورۀ زند و قاجار) در نظر گرفته شد. همچنین برای مشخص نمودن بازۀ تاریخی و زمان استفاده و اجرای نوع طرح و نقش و کاربردهای متفاوت نقش‌دوزی، از روش مطالعات کتابخانه‌ای استفاده شد. در گام آخر، نتایج بررسی شباهت‌ها میان کاربرد در پیکرنگاری‌ها و نمونۀ سوزن‌دوزی‌ها، در قالب جداول ارائه شد. در این پژوهش سعی گردیده تا تمایز و تشابه میان اسم و طرح دو نوع سوزن‌دوزی مشخص شود و این نمونه‌ها با تصاویر موجود در کتاب‌ها و در موزه‌های مترو پولیتن و ویکتوریا و آلبرت لندن تطبیق داده شوند و علی‌رغم محدودیت منابع میدانی (وجود تنها دو قطعه از سوزن‌دوزی نقش در موزۀ گنجینۀ کاخ صاحبقرانیه نیاوران)، به بازشناسی نظام‌مند سوزن‌دوزی نقش و کاربردهای آن پرداخته شود. امید است پژوهشگران در مطالعات آتی در فرهنگ و هنر ایرانی و سوزن‌دوزی‌ها، ارزش‌های نهفته در این نوع از آثار را مورد اهمیت قرار دهند و آن را معرفی نمایند.

۳-۱. نقش‌دوزی

نقش در لغت‌نامۀ دهخدا،" زینت کردن به رنگ یا رنگ‌هایی" معنا شده است. (tebyan.net 2024) و نقش‌دوز کسی است که بر پارچه با نخ رنگین نقش دوزد.(نفیسی،۱۳۵۵: ۲۱۷-۲۲۵). نقش‌دوزی نیز به "دوختی اطلاق می‌شود که هنرمند با استفاده از نخ‌های ابریشمی یا پشمی نگاره‌های دلخواه را روی زمینه‌ای پدید آورد و زمینه پارچه در این دوخت دیده نمی‌شود"(صبا، ۱۳۷۹: ۹۲).

۳-۱-۱. طرح و نقش

طرح، استخوان‌بندی و نظامی اساسی است که نقش‌ها بر بنیاد آن چیده می‌شوند. طرح، ضوابط و معیارهای ترتیب نقش‌ها را تعیین می‌کند. یک طرح می‌تواند شامل چیدمان نقش‌ها در کنار یکدیگر باشد. نقش می‌تواند با توجه به جایگیری در قالب یک طرح معرفی شود.(کاتب و مافی تبار، ۱۳۹۷:۷۰). بر این اساس در این مقاله نیز با توجه به تکنیک اجرا و تنوع در رنگ نخ‌های سوزن‌دوزی شده، نقوشی خلق می‌شوند که با کنار هم قرار گرفتن و پر کردن سطح کل پارچه، طرح کلی را ایجاد می‌کنند. اگرچه طرحِ تکه‌های «نقش» مانندِ توده‌ای نامنظم ازگل‌های کوچک به نظر می‌رسد، اما در اصل، بر اساسِ مجموعه‌ای از واحدهای لوزی شکل ایجادشده است (Wearden&Baker, 2017, p.58).

۳-۲. نقش‌دوزی در دورۀ صفوی

نقش‌دوزی از زمان‌های پیشین در کشور ایران رایج بوده است. قدیمی‌ترین آثار به‌دست‌آمده از هنر نقش‌دوزی مربوط به دورۀ

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

سلجوقی است و متأسفانه از دوره‌های قبل از آن آثاری به دست نیامده‌اند. در دوران مغول و تیموری این هنر از رواج نسبی برخوردار بود، ولی دورهٔ اوج این دوخت از زمان صفویه بوده است (صبا، ۱۳۷۹: ۹۲). در دوران صفوی (۱۵۰۱ –۱۷۳۶ م.) پیشرفت در انواع رودوزی‌های ایرانی صورت گرفت.(گلاک، ۱۳۵۵: ۲۱۸). شاه اسماعیل پرورش کرم ابریشم را توسعه داد و کارگاه‌های رنگرزی را تأسیس کرد (Beiker, 2006, p.118). به نوشتهٔ مارکوپلو،" در ایران زنان گلدوزی‌های ظریف ارائه می‌کردند. در اردبیل و شمال غربی ایران به شیوهٔ شماره‌دوزی محصولاتی فراهم می‌آوردند". شاردن (jean Chardin) سیاح معروف، در سفرنامهٔ خود راجع به ایران دورهٔ صفوی، ظرافت گلدوزی‌های ایرانی را که به نظر او برتر از گلدوزی‌های اروپایی و ترکی است، می‌ستاید.(گلاک، ۱۳۵۵: ۲۱۸). آثار به‌جامانده از سوزن‌دوزی نقش، حکایت از مهارت و شکیبایی خاص هنرمندان این فن دارد. (صبا، ۱۳۷۹: ۹۲).اهمیت رو دوزی در عصر صفویه به‌اندازه‌ای بود که نقش‌دوزی به‌عنوان یک حرفه و شغل، دارای اعتبار بود. این معنا ازآنجا برمی‌آید که محمدرضا اصفهانی، نویسندهٔ کتاب «نصف جهان فی تعریف الاصفهان»، ضمن اشاره به اصناف دورهٔ صفویه، از جماعت نقش‌دوز و سوزن‌دوزان دیگر در کنار سایر اصناف نام‌برده است . "(صبا، ۱۳۷۹: ۸). به هر صورت، باوجوداینکه نمونه‌های باقی‌مانده از انواع سوزن‌دوزی‌های مربوط به سدهٔ سیزدهم هجری است، دلیلی وجود ندارد که قطعاً بتوان گفت این شیوه از دوخته دوزی قبل از این زمان وجود نداشته است، و به‌طورقطع این شیوه از تزیین روی پارچه در ایران قدمتی طولانی داشته و تداوم‌یافته است و می‌توان قدمت آن را به سدهٔ یازدهم هجری رساند.(پوپ و آکرمن،۱۳۸۷: ۲۴۷۰).

۳-۳. نقش‌دوزی در دوره افشاریه و زندیه (۱۷۳٦-۱۷۹٦ م.)

از دیگر دوره‌های شکوفایی این دوخت را باید دورهٔ افشاریه و زندیه دانست (صبا، ۱۳۷۹: ۹۲). رونق و شکوه سوزن‌دوزی در دوره صفویه را ازآنجا می‌توان دریافت که در طول دورهٔ افشاریه و زندیه نیز هنر رودوزی به سبک و سیاق صفوی ادامه داشت و لباس‌ها و منسوجاتی که در فاصلهٔ سال‌های ۱۱۴۸ تا ۱۲۰۹ ق (دوره افشاریه و زندیه) سوزن‌دوزی شده‌اند، ازلحاظ طرح و ترکیب به‌قدری شبیه رودوزی‌های عصر صفوی بودند که به‌دشواری می‌توان آن‌ها را از سوزن‌دوزی‌های دورهٔ صفوی تشخیص داد (صبا، ۱۳۷۹: ۸). دوران افشاریه و زندیه، هرچند کوتاه‌مدت بودند، اما ازنظر هنری، تأثیرات مهمی بر جای گذاشتند. در این دوران، نقش‌دوزی با الهام از طرح‌های گل‌وبوته، و نقوش هندسی، به اوج شکوفایی خود رسید. نقش‌دوزی در دوران افشاریه و زندیه، ترکیبی از سنت‌های گذشته و نوآوری‌های جدید بود که تأثیرات آن تا دوره‌های بعد نیز ادامه یافت. این هنر نه‌تنها بازتابی از سلیقه و فرهنگ جامعه بود، بلکه در هویت‌بخشی به پوشاک ایرانی نقش بسزایی ایفا کرد.

۳-٤. سوزن‌دوزی نقش در دورهٔ قاجار (۱۷۹٦-۱۹۲۵م.)

دورهٔ قاجاریه از دوره‌های شکوفایی نقش‌دوزی محسوب می‌شود (صبا، ۱۳۷۹: ۹۲).دورهٔ قاجار را می‌توان عصر رنسانس هنر سوزن‌دوزی ایران دانست. عصری که در آن هنر نقش‌دوزی و سوزن‌دوزی به بالاترین سطح کیفی و هنری خود رسید ، هنر نقش‌دوزی و سوزن‌دوزی‌ها به اوج خود رسید. به‌طوری‌که از سفرنامهٔ ساموئل گرین ویلبر بنجامین (نخستین دیپلمات رسمی کشور آمریکا در ایران (Samuel Greene Wheeler Benjamin) چنین برمی‌آید که در دورهٔ قاجاریه بهترین گلدوزی‌ها در شهرهای شیراز، اصفهان، کاشان، یزد، قراداغ، تبریز و رشت انجام می‌گرفت (صبا، ۱۳۷۹: ۸). در دورهٔ قاجار، این هنر به‌ویژه در تزئین پوشاک زنان جایگاه برجسته‌ای داشت و به‌عنوان عنصری هویتی و اجتماعی موردتوجه قرار گرفت. در این میان، شلوار زنان یکی از مهم‌ترین پوشاکی بود که با استفاده از طرح‌های متنوع نقش‌دوزی تزیین می‌شد. نقش‌دوزی در این دوره‌ها نه‌تنها به‌عنوان یک هنر تجملاتی موردتوجه بود، بلکه نشان‌دهندهٔ طبقات اجتماعی نیز بود و مختص طبقات اشراف محسوب می‌شد.

۳-۵. طرح و تکنیک «نقش‌دوزی»

در رابطه با طرح سوزن‌دوزی نقش، شواهد تصویری گویای این حقیقت هستند که در دورهٔ صفوی پارچه‌های محرمات طرح راه‌راه، بافته می‌شده‌اند و دارای حاشیه نیز بوده‌اند و مربوط به منطقهٔ کاشان، یزد و اصفهان بوده‌اند (شکل الف).(پوپ و آکرمن،۱۳۸۷: ۵/۱۰۷۳). جالب‌ترین نمونه‌های سوزن‌دوزی ایرانی به نام ژیله (در قسمت کاربردهای متفاوت توضیح داده‌شده است) و یا همان نقشه، توسط دوخته دوزی با الیاف ابریشم به‌صورت اریب بر روی پارچهٔ کانواس خلق‌شده‌اند. ویژگی این دوخته دوزی که در اصطلاح به آن سوزن‌دوزی می‌گویند، شامل طرح‌های اریبی است که راه‌هایی را به وجود آورده و هر یک از راه‌ها دربرگیرندهٔ نقوش گیاهی و نقوش تزیینی دیگر است. «سوزن‌دوزی معروف به ژیله یا نقشه بیشتر برای تزیین شلوارهای زنانه به کار می‌رفته است).(پوپ و آکرمن،۱۳۸۷: ۲۴۷۰)،، «نقش‌دوزی»، به اجرای انواع طرح محرمات، با تکنیک سوزن‌دوزی اطلاق می‌شود که شامل ایجاد طرح

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]

Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

راه‌راه اریب با پهنای متفاوت و تزیین با انواع آرایه‌های گل و گیاه هندسی، است. با توجه به بافت بسیار ریز پارچه‌های طرح محرمات، احتمالاً خوانش نقش از روی نقشه‌های بافت، انجام می‌شده است و هنرمند سوزن‌دوز بر اساس شمارش تار و پود و یا شمارش خانه‌های نقشهٔ طراحی‌شده ازگل‌ها و گیاهان، این نوع سوزن‌دوزی را انجام می‌داده است. (پارچه‌های محرمات با چنان ظرافتی گل‌دوزی شده‌اند که دیدن پارچهٔ زمینه غیرممکن است. به‌طوری‌که بیننده تصور می‌کند که گل‌دوزی جزئی از خود پارچه است. به همین سبب اغلب گمرک‌چیان خارجی، آن‌ها را با پارچه‌های گل‌دار اشتباه می‌کردند و حقوق گمرکی را بر آن اساس می‌گرفتند. این گلدوزی‌ها به‌قدری منسجم بودند که می‌توان ادعا کرد، زوال‌ناپذیر هستند. (دالمانی، ۱۳۷۸: ۶۶۴). از طرفی، با توجه به این نکته که « تولید پارچه‌های زیبا و لطیف ابریشمی در ربع اول سدهٔ دوازدهم هجری در ایران توسعهٔ فراوان داشته و با هجوم افغان‌ها ابتکار در زمینه هنری و فنی رو به زوال گذاشته‌شده است.(پوپ و آکرمن،۱۳۸۷: ۵/۲۴۵۶).می‌توان برداشت کرد که کپی‌برداری از پارچه‌های محرمات با تکنیک نقش‌دوزی در آن زمان رواج پیداکرده است. (در شکل ۱ ، قسمت الف)، پارچهٔ محرمات کج‌راه قرار دارد و در (قسمتهای ب، پ و ت) پارچه‌های سوزن‌دوزی نقش در سه دورهٔ صفوی، زند و قاجار قرار داده‌شده است.

الف. پارچهٔ طرح و بافت محرمات، نخ ابریشم
A. Muharramat fabric design and weave.

بافت اصفهان، (۱۱ق.)، دورهٔ صفوی.(Textile Fragment | The Metropolitan Museum of Art (metmuseum.org)2024.).

ب. نقش‌دوزی، نخ ابریشم روی کتان، قطعه‌ای از شلوار
B. NaqshEmbroidery. piece from trousers

قرن ۱۸ م. (۱۲ق)، اواخر دورهٔ صفوی. (Textile Fragment | The Metropolitan Museum of Art (metmuseum.org)2024.).

پ. نقش‌دوزی، نخ ابریشم روی کتان، قطعه‌ای از شلوار
C. NaqshEmbroidery. A piece from trousers

نیمه اول قرن۱۹م. دورهٔ زند. (textile-panel collections.vam 2024.).

ت. نقش‌دوزی، نخ ابریشم روی کتان، قطعه‌ای از شلوار
D. NaqshEmbroidery. A piece from trousers

نیمهٔ دوم قرن۱۹م. دورهٔ قاجار(گنجینه کاخ موزه صاحبقرانیه.شماره ۱۴۶۰۰)

شکل ۱. نقش‌دوزی از دورهٔ صفوی، زند و قاجار، با تطبیق و الگوبرداری از پارچه محرمات در دورهٔ صفوی

Figure 1. Naqsh- Embroidery from the Safavid, Zand, and Qajar Periods, Adapting and Modeling from Muharramat Fabric in the Safavid Period.

در رابطه با اجرای سوزن‌دوزی نقش، منتخب صبا، در کتابِ خود، شیوهٔ انتقال طرح اولیه را این‌گونه ذکر کرده است: «طرح اولیه موردنظر بر روی کاغذ، با سوزن، سوراخ‌سوراخ می‌شود و به‌وسیلهٔ برادهٔ گچ یا زغال نقش، روی پارچه بافت ساده انتقال داده می‌شود (صبا، ۱۳۷۹: ۹۲). درواقع هیچ اثری از کشیدنِ طرحِ اولیه بر روی پارچه نیست (Wearden&Baker, 2017, p.57). طرح با توجه به شمارش تار و پود با دوخت‌های کوچک مورب ابریشمی یک‌لا یا دولا و یا پشمی یک‌لا بر روی یک تار و پود با سوزن نقش می‌شود و انبوهِ بخیه‌های ریز بانظم کنارِ هم چیده می‌شوند (نخست خطوط اصلی نقش دوخته می‌شود و پس‌ازآن به متن‌دوزی پرداخته می‌شود) (صبا، ۱۳۷۹: ۹۲). در شکل۲ (قسمت الف)، نشان داده می‌شود که سوزن‌دوزی پیچیده چگونه اجرا می‌شود: ابتدا یک‌رشته از هشتی‌های کوچک در اریب‌های باریک و پهن‌تر کار می‌شوند و سپس رنگ‌های دیگر برای دورگیریِ شکوفه‌ها اِعمال می‌شوند. در (قسمت ب)، کوک‌های بسیار تنگاتنگ سبب سفتیِ کارِ نهایی می‌شود. نخستین سفیر ایالات‌متحدهٔ آمریکا در ایران در عصر ناصرالدین‌شاه در خصوص سوزن‌دوزی نقش چنین می‌نویسد:«آمیزهٔ پیچیده‌ای از رنگ‌های درخشان که با هماهنگی در هم می‌پیچند، همان‌گونه که جادوی برگ‌های خزانی در غروبِ محوِ پاییز جاری می‌شود. از نقش‌هایی بسیار زیبا تشکیل‌شده‌اند که رهاوردِ گل‌دوزیِ سراسر ابریشمی است، آن‌چنان استوار و چشم‌گیر که پنداری فرش‌هایی در یک تابلوی مینیاتور هستند. دوامِ آن‌ها مثال‌زدنی است (Wearden & Baker, 2017, p.57). پارچهٔ زمینهٔ این طرح دوخت، بیشتر پارچه‌هایی با بافت ساده و به رنگ‌های کرم، سفید و گاهی پرتقالی هستند (صبا، ۱۳۷۹: ۹۳). نقش‌های مورداستفاده در این دوخت، شاملِ گل‌وبوته، گل و مرغ، حیوانات، نقوش هندسی محرماتی، بازوبندی، بند رومی، شمسه‌ای، ترنجی و سرترنجی، گل‌های جناغی و حاشیه‌ای هستند (صبا، ۱۳۷۹: ۹۲). طرح گل‌ها و شکوفه‌ها، گلدان‌ها و پرندگان، در پهن‌ترین راه‌راه‌های مورب اغلب وارونه هستند، احتمالاً

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]

Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

به این منظور است که پوشندهٔ لباس، و نه بینندهٔ آن، خود بتواند از زیباییِ نقش‌های گیاهانِ انبوه لذت ببرد (Wearden & Baker, 2017, p.58).

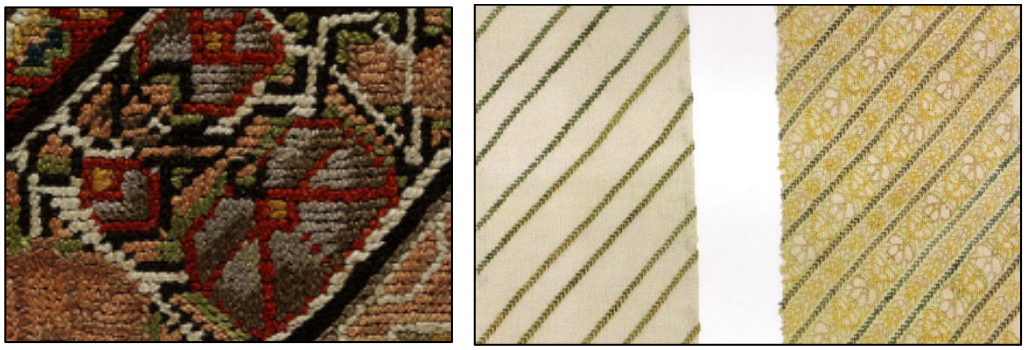

ب الف

شکل۲. الف) تکهٔ شلوارِ ناتمام («مراحل اولیهٔ نقش‌دوزی») (۶۰-۱۸۴۰ م (Wearden&Baker,2017,p.58). ب) بزرگنمایی از بخیه‌های بسیار ریز اریب ابریشمی نقش‌دوزی، دورهٔ قاجار، ۱۸۶۰-۱۸۰۰ م. (Collections.vam.2024)

Figure 2. (a) Unfinished piece of trousers ('Early stages of embroidery') 1840-60 AD (Wearden & Baker, 2017, p.58. (b) Magnification of very fine silk diagonal stitches of embroidery, Qajar period, 1800-1860 AD.(collections.vam.2024)

۳-۶. طرح و تکنیک «مُسَیَّف‌دوزی»، گونهٔ دیگری از سوزن‌دوزی نقش:

طرح دیگری از دوخته دوزی درروی پارچه که اغلب از الیاف رنگین در آن استفاده می‌شود، معروف به مُسیّف ([مُ سَیْ یَ] (ع ص) (لغت‌نامه دهخدا)(library.tebyan.net. 2024) و خاص ایران است که مراکز عمدهٔ تهیهٔ آن شهرهای کاشان و اصفهان بوده‌اند و مربوط به سدهٔ یازدهم هجری است. (پوپ و آکرمن،۱۳۸۷: ۵/۲۴۶۴). در کتابِ منتخب صبا از سوزن‌دوزی مسیّف با عنوان« گونهٔ دیگری از سوزن‌دوزی نقش» نام‌برده شده است(صبا، ۱۳۷۹: ۹۲). این پارچه‌ها با طرح‌های هندسی و شیوهٔ کاشی‌کاری تزیین‌شده‌اند و طرح‌های انسانی و حیوانی در نقوش هندسی محصورشده و با الیاف رنگین، کوک‌های اریب در فواصل منظم دوخته‌شده‌اند. (پوپ و آکرمن،۱۳۸۷: ۵/۲۴۶۸). سبک نقاشی قرون دهم و یازدهم هجری بر جمیع فعالیت‌های صنایع هنری تأثیر بخشید و طرح منسوجات در زمان صفویه به درخشان‌ترین نتایج ممکن رسید.(کونل، ۱۳۶۷:۱۹۰).(قسمت ج) یک فرشینهٔ (بافته دستی و ضخیم منقش) اریب بافت دوره صفوی را نشان می‌دهد که در آن، انسان و حیوان به‌صورت تکی، داخل طرح‌های هندسی به‌هم‌پیوسته قرار دارند. طرح سوزن‌دوزی مُسَیَّف (قسمت‌های چ وح)، مشابه فرشینهٔ اریب بافت است (شکل ۴). قسمت خ، پارچهٔ مخمل بافته‌شدهٔ مربوط به دورهٔ صفوی را با طرح شمسه نشان می‌دهد که انسان‌های ایستاده، روبه‌روی هم قرار دارند و فضای اطراف پر از تزیینات است. پانل‌های سوزن‌دوزی (قسمت های د ، ذ) مشابه پارچه با نقش انسانی است (شکل ۵و۶) که بزرگنمایی شده از تزیینات داخل قاب‌های هندسی است- نشان می‌دهند که در تکنیک سوزن‌دوزی، سوزن‌دوزی‌ها بسیار سفت و بدون فاصله انجام‌شده‌اند و فشردگی کوک‌های ظریف و اریب با توجه به شمارش تک‌تک تار و پود، همانند نقشهٔ یک طرح برای بافت، قابل‌رؤیت است. این شیوه باکمی تفاوت (کوک‌های کمتر فشرده) و تغییر تا سدهٔ سیزدهم هجری ادامه پیدا کرد. در (شکل ۷)، مشاهده می‌شود که در یک طرح هندسی مشابه با دوخت مسیف از ظرافت سوزن‌دوزی به‌مرور کم شده و در سوزن‌دوزی‌های متأخر فقط در بعضی از قسمت‌های پارچه پنبه‌ای اجراشده است و نقوش هندسی شمسه و سواستیکا و کتیبه مانند با نخ ابریشم دوخته‌شده و زمینه باقی گذاشته‌شده است .

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

ج. فرشینهٔ اریب‌بافت، طرح هندسی، اصفهان.
E. Oblique-woven carpet fragment. Isfahan.

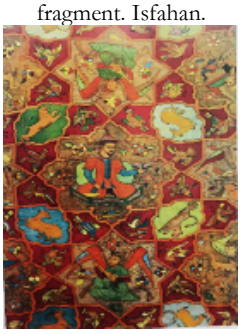

سده۱۰ ق (پوپ و آکرمن،۱۳۸۷: ۱۰۹۰).

چ. سوزن‌دوزی مُسَیَّف، با نقش یک چهارم و تکرار ریتم هندسی.
F. Musayyif needlework, with a quarter pattern

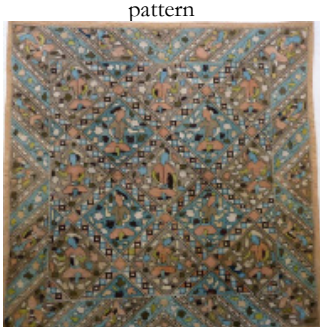

سوزن‌دوزی با ابریشم بر پارچهٔ نخی (نامور به مُسَیِّف)، ۱۷۵۰ م آذربایجان (bordered-textile-panel collections.vam . 2024).

ح. سوزن‌دوزی مُسَیَّف ، با نقش یک‌چهارم و تکرار ریتم هندسی.
G. Musayyif needlework, repetition of geometric rhythm.

سوزن‌دوزی با ابریشم بر پارچهٔ نخی (نامور به مُسَیِّف)، اصفهان، سدهٔ ۱۱ ق،(پوپ و آکرمن،۱۳۸۷: ۱۰۹۸).

شکل۳. الگوبرداری دو نمونه سوزن‌دوزی مسیف از فرشینهٔ هندسی دورهٔ صفوی

Figure 3. Patterning of Two Examples of Musayyif Needlework from Safavid Geometric Carpet Fragments

خ. پارچه مخمل بافته‌شده با نخ ابریشم با طرح انسانی.
H. Velvet fabric with human figure design.

اواسط قرن ۱۶ م. (Metmusume.org 2024)

د. پانل حاشیه‌دار سوزن‌دوزی شده مُسَیِّف، با طرح یک‌چهارم و مرکزی و تکرار ریتم‌های هندسی.
I. (Bordered panel of .Musayyifneedlework

۱۵۵۰–۶۰۰(textile-panel. collections.vam م. 2024)

ذ. پوشش چهارگوش سوزن‌دوزی شده مُسَیِّف، با تکرار نقش انسانی محصور در هندسی.
J. Square Musayyif needlework cover.

۱۵۵۰ تا ۱۶۰۰ م. (Metmusume.org 2024)

شکل ٤. الگوبرداری دو نمونه سوزن‌دوزی مسیّف از طرح پارچه با نقش انسانی دورهٔ صفوی

Figure 4. Patterning of Two Examples of Musayyif Needlework from Safavid Fabric Designs with Human Figures

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

شکل۵. سوزن‌دوزی مسیّف، نمای نزدیک از پشت و روی کار، ابریشم روی کتان، ایران، آذربایجان، ۱۷۰۰–۱۷۲۵م (collections.vam:2024)

Figure 5. Massif embroidery, close-up of the back and front of the work, silk on linen, Iran, Azerbaijan, 1700-1725 AD. (collections.vam:2024.).

شکل ٦. وسط: سوزن‌دوزی مسیف، ابریشم روی کتان، ایران، آذربایجان، ۱۸۰۰ –۱۷۵۰م. (collections.vam.2024)

Figure 6. Middle: Massive needlework, silk on linen, Iran, Azerbaijan, 1750-1800 AD. (collections.vam2024.)

شکل ۷. سمت چپ: سوزن‌دوزی مُسَیَّف ، ابریشم روی کتان(گنجینه کاخ موزه صاحبقرانیه.شماره ۱۴۵۵۸)

Figure 7. Left: Musayf embroidery, silk on linen.(The treasure of Sahibqarani Palace Museum. No14558)

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

۳-۷. کاربرد طرح «نقش‌دوزی» در شلوار بانوان دورۀ صفوی و افشاریه

بخشی از موضوعات نگارگری عصر صفوی را صحنه‌هایی چون زنان خوش‌اندام تشکیل می‌دهند که درواقع، بخشی از زندگی روزمره محسوب می‌شده‌اند. در برخی از نقاشی‌های این دوره، برای نمایش لباس به‌قدری دقت به‌عمل‌آمده است که حتی نقشۀ پارچه‌ها نیز به‌خوبی نمایان است.(ضیاپور، ۱۳۴۷: ۱۶۷). البسۀ ایرانیان در عصر صفوی خیلی تنگ و خوش تراز بوده است وزنان ایرانی همانند مردان شلوارهای مخملی و گلی می‌پوشیدند.(شرلی، ۱۳۶۲: ۸۷). در عصر صفوی زنان همانند مردان شلوار می‌پوشیدند و در این دوران پوشاک زنان ایران ظاهری متفاوت پیدا می‌کند و این تغییر تا زمان افشاریه باقی می‌ماند. به صورتی که در اوایل دوران افشاریه و زندیه پوشاک زنان ایرانی شبیه دوران صفویه بوده است.(شاملویی،۱۳۴۷: ۱۱۹). در همین زمان به علت کوتاه شدن دامن بانوان، بر تزیینات روی شلوار محرماتی بانوان افزوده گردیده و هنر نقش‌دوزی و تکه‌دوزی، خودنمایی خاصی روی شلوارها نموده است(صبا، ۱۳۷۹: ۸). پوشش زنان در قرن هجدهم میلادی همچنان سبک‌های اصلی اواخر صفویه را با تغییراتی در اسلوب دنبال می‌کرد. شلوارهایی که به پایین تنگ می‌شدند، جایگزین شلوارهای گشاد شدند که از پارچه‌های آهار خورده و حاشیه‌دوزی شده، یا بافته‌شده در طرح‌های گلدار مورب، بودند..(یارشاطر،۱۳۸۳: ۲۱۶). بیشترین مورداستفادۀ تصاویر نقش‌دوزی که نمونه‌های خوبی از آن باقی‌مانده است، در شلوار بوده است. شلوارِ زنان که درگذشته می‌پوشیدند، بسیار چشمگیر بود. شلوارها از یک‌تکه پارچه درست می‌شدند که به‌دقت با ابریشمِ ظریف به‌صورت راه‌راه‌های کوچک و مورّب گل‌دوزی شده بودند. این کار شکیباییِ ویژه‌ای می‌طلبید که امروزه کسی حوصلۀ آن را ندارد (Wearden&Baker,2017,p.127). نقش، برای آرایش شلوار زنان در سراسر سدۀ گذشته به کار می‌رفته و سوزن‌دوزی با نوارهای متوازی مایل به روی بافت انجام می‌شده است. مرکز اصلی آن اصفهان و یزد بوده است ولی در شیراز و کاشان نیز آثار آن را می‌توان یافت.(گلاک،۱۳۵۵: ۲۲۱). شکل ۸، (قسمت ر) مربوط به اوایل دورۀ صفوی است، زن نقاشی شده، شلوار طرح محرمات به پا دارد که می‌توان با توجه به موارد ذکرشده در خصوص اوج نقش‌دوزی در دورۀ صفوی و اشاره به جماعت نقش‌عنوان، تکنیک اجرای نقش شلوار را گلدوزی نیز دانست. از نکات قابل‌توجه این است که دورۀ شاه‌عباس، مصادف با حکومت فرمانروایان بزرگی در سراسر جهان، ازجمله فلیپ دوم در اسپانیا، الیزابت اول در انگلستان، سلطان سلیمان قانونی در قلمرو عثمانی واکبر شاه در هند بود، این خود سبب برقراری و تقویت روابط ایران با این دولت‌ها می‌شد.(بهشتی پور، ۱۳۴۳: ۱۵). همچنان که در (قسمت ز)، نقاشی یک زن بالباس ترکی و عمامۀ هندی و با شلوار ایرانی طرح محرمات مشاهده می‌شود که نشان از اهمیت و گستردگی هنر سوزن‌دوزی دورۀ صفوی، با توجه به گسترش روابط با کشورهای دیگر است. در (قسمت س)، که بانوی نشستۀ ایرانی در سدۀ بعدی نشان داده می‌شود، همچنان شلوار طرح محرمات به‌پای زن است. حتی در (قسمت ش،) که مربوط به سدۀ بعد است، باوجود سایه‌پردازی و توجه به محیط، علاوه بر پیکره، بازهم شلوارِ نقش به تصویر درآمده است . در (شکل ۹)، شلوار سوزن‌دوزی نقش با الگوی مورداستفاده، شباهت با شلوارها در نگاره‌های دورۀ صفوی دارد که البته، تاریخِ اوایل قاجار، بر آن ثبت‌شده است. یکی از دلایل نبود نمونۀ واقعی شلوار نقش‌دوزی از دورۀ صفوی، به‌احتمال‌زیاد، کاربرد بیش‌ازحد شلوار بوده است. اما شلوار موجود، نمونۀ بسیار خوبی برای تطبیق با نگاره‌ها است. در (شکل‌های ر تا ش)، آرایش شلوار زنان از ابتدا تا انتهای دورۀ صفوی با نقش محرمات و با تکنیک نقش‌دوزی به تصویر درآمده است. اهمیت شلوار نقش‌دوزی را می‌توان در این تصاویر دید که با توجه به تغییر پوشش بدن بانوان در این بازۀ تاریخی، و تغییر سبک نقاشی، طرح و الگوی شلوار همچنان ثابت است. از طرفی، با توجه به شخصیت زنان و مورد اهمیت واقع‌شدن در نگاره‌ها، مشخص می‌شود که این نوع از سوزن‌دوزی‌ها مختص به زنان مهم و درباری بوده‌اند.

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

ر. زن ایرانی و شاخه گل، اجرا توسط محمدی از هرات. ۱۵۷۰ تا ۷۵ م. اوایل دورهٔ صفوی .
K. Iranian woman with a flower branch. 1570 to 75 AD. Early Safavid period.

ز. بانو بالباس ترکی و شلوار نقش محرمات ایرانی. اصفهان، قرن هفدهم
L. (Lady) in Turkish dress and Iranian Moharramat trousers. Isfahan, 17th century

س. بانوی نشسته، مرقع ۱۶۳۸، کاخ گلستان. سده ۱۱ ق، نگاره ۵۲۶،
M. Seated Lady. Album 1638. Golestan Palace. 11th century AH, image 526,

ش. زن ایرانی . دورهٔ صفوی، ۱۱۴۹ هجری قمری، ۱۷۳۶
N. Iranian woman.safavid prtiod. 1149AH,1736

(painting. Metmuseum2024.)

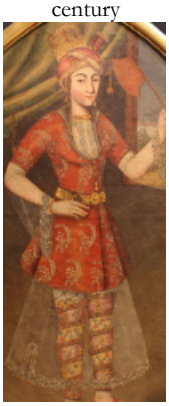

(painting. Metmuseum2024.)

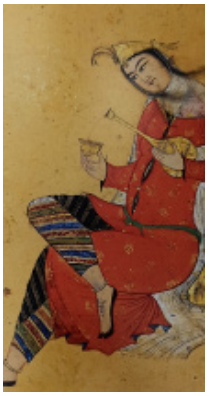

شاهنامهٔ طهماسبی.(رجبی، ۱۳۹۲) (Rgabi et al., 2013)

(painting. Metmuseum2024)

شکل۸. کاربرد شلوارهای باریک و نقش‌دوزی با طرح محرمات از ابتدا تا انتهای دورهٔ صفوی و شباهت آن‌ها با مدل واقعی

Figure 8. The use of narrow trousers and embroidery with Moharramat designs from the beginning to the end of the Safavid period and similarity to the actual model.

شکل ۹. شلوار نقش گل‌دوزی شده با ابریشم، ۱۸۰۰–۱۸۶۰ میلادی (Wearden&Baker,2017,p.129).

Figure 9. Silk embroidered floral trousers, 1800-1860 (Wearden & Baker, 2017, p.129).

۳-۸. کاربرد طرح «نقش‌دوزی» و «مسیف دوزی» درشلواربانوان دوره زند و قاجار

شلوار زنان در دورهٔ زند و قاجار متحول شد و از پارچه‌های پنبه‌دوزی، گشاد و راسته دوخته می‌شد. غالباً آستری که درون این شلوارها دوخته می‌شد به‌قدری خشن بود که پاچه‌های شلوار را به‌صورت دو ستون مستطیل شکل راسته درمی‌آورد.(غیبی، ۱۳۸۵:

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

۴۹۶). باد کردن هرچه بیشتر پارچه‌های شلوار از تشخص فرد پوشنده حکایت می‌کرد. (ضیاپور،۳۴۷: ۱۷۹). این شلوارها معمولاً از پارچه‌های راه‌راه (محرمات) دوخته می‌شدند که نقش آن‌ها به‌طور مورب بود و لبهٔ آن از پارچه‌ای به رنگ دیگر انتخاب می‌شد. گاهی در فصلِ سرد برای شلوار یک‌لایی می‌گذاشتند و بنابراین، افزایشِ عرض، احتمالاً برای جا دادنِ این لایهٔ پنبه‌ای بوده است. پهن‌ترین تکه‌ها– که حدودِ ۸۰ سانتی‌متر عرض دارند– نسبت به تکه‌های دیگر، که عرضِ متداولی برابر با ۵۰ تا ۶۰ سانتی‌متر دارند، نرم‌تر و بیش‌تر قابلِ تا کردن هستند، پس احتمالاً برای پوشاکِ زمستانی استفاده می‌شده‌اند .

(Wearden&Baker,2017,p.127). در شکل ۶، طرح شلوارهای گشاد در پیکرنگاری‌های زنان دورهٔ زند و قاجار شبیه به نمونه طرح‌های سوزن‌دوزی‌های ذیل هر شکل است و الگوی شلوارها همگی مطابق بر (شکل ۱۱) به نظر می‌رسد. مسیف‌دوزی در (قسمت ع)، با طرح هندسی چندضلعی با تکرار منظم، در (قسمت غ) ، با تکرار طرح یک‌چهارم کتیبه و شمسه همراه با تزیینات گل و در (قسمت ق)، با تکرار ردیفی و ریتمیک‌وار نقش مربع‌های متداخل مشخص است و (قسمت ف)، نقش‌دوزی با طرح محرمات گل‌دار را نشان می‌دهد.

ص. زن دورهٔ قاجار با شلوارمسیف‌دوزی (pinterest.com2024)
O. Qajar era woman with mosayef-embroidered trousers (.pinterest.com2024)

ض دورهٔ زند، ایران، زن در حال استراحت، ۸۰–۱۷۷۰ م. شلوار با تکنیک مسیف دوزی (christies.com2024)
P. Zand period. 1770-1780 AD. Trousers with mosayyef embroidery (christies.com2024.)

ط. دورهٔ زند، زن با شلوار نقش،۱۸۰۰ م، به رقم میرزا بابا Diba&Ekhtiar,1999,p. 158)
Q. Zand period. Woman with patterned trousers. 1800 AD. (Diba&Ekhtiar, 1999, p. 158)

ظ. بزرگنمایی از نقاشی خانوادهٔ ایرانی، ۱۸۱۰ م. ((Diba&Ekhtiar, 1999,p. 78)
R. Enlargement of a painting of an Iranian family, 1810 AD. (Diba&Ekhtiar, 1999, p. 78)

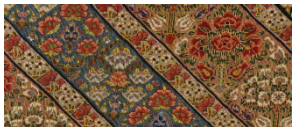
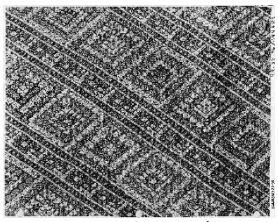

ع. پانل حاشیه‌دار مسیف‌دوزی، ایران، آذربایجان، ۱۸۰۰–۱۷۵۵ م. دورهٔ زندیه.
(collections.vam 2024).
S. Panel with massive embroidery border, Iran, Azerbaijan, 1755-1800 AD. Zand dynasty period.. (Trousering . collections.vam 2024).

غ. سوزن‌دوزی با تکنیک مسیف، نخ ابریشم، ۱۷۲۵–۷۵م– ایران، آذربایجان (Textile fragment collections.vam 2024)(.
T. Needlework with the Massif technique, silk thread, 1725-75 AD - Iran, Azerbaijan

ف.نقش‌دوزی، ۱۸۶۰–۸۰۰م.
(collections.vam 2024)
U. Embroidery, Naghsh. 800-1860 AD.
(Textile fragment collections.vam 2024)

ق. مُسَیّف دوزی، قرن ۱۸م.
V .Embroidery mosaic, 18th century.. (Trousering . collections.vam 2024).

شکل ۱۰. تطبیق کاربرد پارچه‌های مُسَیّف‌دوزی و نقش‌دوزی در شلوار زنان دورهٔ زند و قاجار و شباهت شلوارها به مدل واقعی

Figure 10. Application of Mosaic Embroidery and Pattern Embroidery on Women's Trousers during the Zand and Qajar Periods and the Similarity of the Trousers to the Real Model.

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

شکل ۱۱. شلوار نقش‌دوزی زنانه، نخ ابریشم، ۱۸۰۰–۱۸۵۰ میلادی (Wearden&Baker,2017,p.128).

Figure 11. Women's embroidered trousers, silk thread, 1800-1850 AD (Wearden & Baker, 2017, p.128).

۳-۹. کاربردهای متفاوت مسیّف‌دوزی و نقش‌دوزی

در نیمهٔ اول قرن نوزدهم میلادی، به جهت قناعت به هنگام وجودِ محدودیت در منابع، برخی از تکه‌های نقش‌دوزیِ کامل را با افزودنِ یک‌تکهٔ دیگر عریض‌تر کرده‌اند و یا چندتکه از تکه‌هایی از پارچهٔ پنبه‌ای درست‌شده‌اند که با دقتِ فراوان پیش از گل‌دوزی به هم دوخته‌شده‌اند. البته این ممکن است مرحلهٔ اولیه‌ای باشد که گل دوز برای کارِ خود انجام داده است، اما ممکن است حاکی از این نیز باشد که چنین تکه‌هایی را به‌صورت آماده در بازار می‌فروخته‌اند و مردم آن‌ها را می‌خریده‌اند و در خانه به میلِ خود می‌دوخته‌اند (Wearden&Baker,2017,p.132). در شکل۱۲ ، (قسمت ک)، پارچهٔ سه‌گوش مسیّف‌دوزی نشان داده‌شده که در اصل یک پانل مربع شکل بوده و به میل مصرف‌کننده جهت کاربرد به‌عنوان روسری یا لچک برش داده‌شده و دور دوزی نیز شده است. یا در قسمت های گ و ل، نشان داده‌شده که سوزن‌دوزی مسیّف با الگوی متفاوت، مستقیماً باهدف کاربرد به‌عنوان سربند انجام‌شده است. در (قسمت ل،) طرحی شبیه به طرح هندسی مربع‌هایی در کنار هم مشاهده می‌شود. در(قسمت م، نیز نقش‌دوزی در کیف‌دستی زنانه به کار گرفته‌شده است و در(قسمت ن)، پارچهٔ سوزن‌دوزی مورداستفاده‌ای، مشاهده می‌شود. در سال ۱۸۷۵ میلادی، مِرداک اسمیت ((Robert Murdoch Smith می‌نویسد: «از مدت‌ها پیش تغییر در مُد باعث شده است که این نوع گل‌دوزی منسوخ شود». خریدارِ این گل‌دوزی‌ها بیشتر، اروپاییان بودند. «اجنبی‌هایی که اشتیاقِ فراوانی به این لباس‌ها نشان می‌دادند». در توصیفاتِ اروپاییان و فهرست‌های قدیمیِ مجموعه، تکه‌های شلوارِ «نقش» را گاه با عنوانِ «ژیله[1]»، (gilet)یعنی کلمهٔ فرانسویِ معادلِ «جلیقه»، نیز نام‌برده‌اند. زیرا بسیاری از آن‌ها را پس از بردن به اروپا تبدیل به جلیقه و دمپایی و کلاه می‌کردند. دریکی از تکه‌ها، آشکارا شکل و درزهای جلوی یک جلیقه و نیز جادکمه‌ها و شکافِ جیب‌ها پیدا است (قسمت واو). (Wearden&Baker,2017,p.59). سجاده‌ای دوخته دوزی شده در مشهد به تاریخ ۱۲۰۴ق در آستان قدس وجود دارد که مسیف‌دوزی فقط در قسمت وسط پارچه اجراشده است و اطراف دارای پارچه مخمل سیاه است. با همین شیوه یک بازوبند در موزهٔ تاریخی مسکو با تزیینات مشابه شامل نقش شیر سن مارک (شیر بالداری که بر روی پرچم جمهوری ونیز نمایان است) همراه با نقش‌مایه‌های گیاهی است که کتابی را نگه‌داشته است. یا روبالشی‌های مسیف‌دوزی وجود داشتند که نشان‌دهندهٔ ابتکار و نبوغ خاص هنری هنرمندان بودند. (پوپ و آکرمن،۱۳۸۷: ۵/۲۴۶۸). – البته از سه مورد فوق‌الذکر در کتاب پوپ و آکرمن هیچ تصویری موجود نیست ولی تأکیدی بر دوخت مسیّف و تنوع کاربرد آن است.

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

مسیّف‌دوزی با کاربرد لچک (روسری سه‌گوش) و سربند
Musayyif Embroidery used for Lachak (triangular scarf) and headband

«نقش‌دوزی» در کاربرد کیف
"Naqsh Embroidery" used for bags

«نقش‌دوزی» در کاربرد جلیقه
"Naqsh Embroidery" used for vests

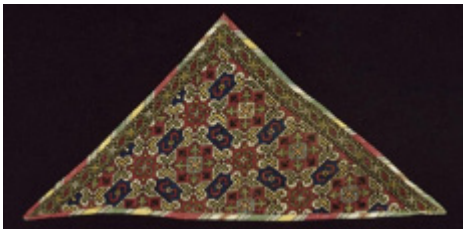

ک. روسری سوزن‌دوزی شده با ابریشم، شمال غربی ایران،۱۷۵۰–۱۸۵۰م. (collections.vam 2024)
W. Needle-embroidered silk scarf, northwestern Iran, 1750-1850 AD. (collections.vam 2024)

گ. سربند. قرن ۱۸–۱۹ .ایران. سوزن‌دوزی ابریشم بر روی پارچه پنبه‌ای .(Metmuseum2024)
x. Headband. 18th-19th century. Iran. Silk embroidery on cotton fabric. . (Metmuseum2024) **.**

ل. سربند اواخر قرن نوزدهم. پشم و ابریشم سوزن‌دوزی شده بر روی پارچه پنبه‌ای. (Metmuseum2024.).
Y. Headband,. Headband, late 19th century. Wool and silk embroidered on cotton fabric. (Metmuseum2024)

م.کیف، دورۀقاجار،(گلاک،۱۳۵۵: ۲۲۱).
Z.Bag. Qajar period. (Gelak, 1976, p.221)

ن. سوزن‌دوزی مربوط به شلوار زنانه، اوایل قرن نوزدهم، ایران... موزۀ هنر کلولند، اهدایی آقا و خانم جی.اچ وید .(Maskie ,2015,p.388)
Z1. Embroidery on women's trousers, early 19th century, Iran... Cleveland Museum of Art, Gift of Mr. and Mrs. J.H. Wade (Maskie, 2015, p.388)

و. .بخشی از یک تکۀ شلوار («نقش»). پارچۀ پنبه‌ایِ گل‌دوزی‌شده با ابریشم با بخیه‌های مستقیم که دوباره به‌عنوان تکۀ جلوییِ یک جلیقۀ اروپایی مورداستفاده قرارگرفته است (تصویر پشت و روی جلیقه) ۵۰–۱۸۰۰ م .
Z2. Part of a trouser piece ("Naqsh"). has been reused as the front piece of a European vest. (Wearden&Baker, 2017,).p.136) and. (collections.vam 2024 (Wearden&Baker,2017,p.136) و(collections.vam 2024)

شکل۱۲. کاربردهای متفاوت سوزن‌دوزی مسیّف و نقش دوزی.

Figure 12. Different Applications of Musayyif Embroidery and Naqsh Embroidery

جدول۱. بررسی دو نوع سوزن‌دوزی نقش

Table 1. Examination of Two Types of Embroidery Patterns

نوع سوزن‌دوزی	عناصر طرح و نقش			طرح کلی	تکنیک	بیشترین کاربرد	کاربردهای متفاوت	بازۀ تاریخی نمونه‌های تصویری
	هندسی	گیاهی	انسانی و حیوانی					
سوزن‌دوزیِ مسیّف	سواستیکا، شمسه، لچک و ترنج، چهار لنگه مربع، کتیبه و تقسیمات هندسی اسلامی	گل و برگ به‌صورت محدود	انسان در حالت نشسته و سوار و ایستاده. حیوان اسب، شیر، پلنگ، گوزن، ماهی	ایده از فرشینه و پارچه‌های نقش هندسی و انسانی دورۀ صفوی	کوک‌های اریب بر روی پارچۀ پنبه‌ای با نخ ابریشم بر اساس شمارش تار و پود و خانه‌های نقشه	رومیزی، شلوار بانوان الگوی گشاد قسمت بالای شلوار	پوشش سطح، بقچه، روسری، سربند، جانماز، بازوبند، روبالشی	از دورۀ صفوی تا نیمۀ اول دورۀ قاجار
سوزن‌دوزیِ نقش	راه‌راه باریک و ضخیم به‌صورت اریب	انواع گل‌وبوته و گلدان و شکوفه و گیاهان کوچک	--	ایده از پارچه‌های محرمات راه‌راه اریب دورۀ صفوی	کوک‌های اریب بر روی پارچۀ پنبه‌ای با نخ ابریشم بر اساس شمارش تار و پود و خانه‌های نقشه	شلوار بانوان، الگوی چسبان قسمت بالای شلوار	جلیقه، کیف، دمپایی، کلاه	از دورۀ صفوی تا نیمۀ اول دورۀ قاجار

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

٤. نتیجه‌گیری

در راستای مطالعهٔ سوزن‌دوزی و شواهد تصویری، در پاسخ به سؤال اول مشخص شد که سوزن‌دوزی با دو نوع طرح و اسم متفاوت و با یک تکنیک، در اوایل دورهٔ صفوی، در اوج خود بوده است (بررسی کلی در جدول شمارهٔ۱ صورت گرفته است). طرح در سوزن‌دوزی «نقش‌دوزی»، شامل ردیف گل‌ها و گیاهان هندسی بارنگ‌های متفاوت درراه‌راه‌های اریب شکل، خودنمایی می‌کند و از طرح پارچه‌های محرمات دورهٔ صفوی الگوبرداری شده است. در طرح دیگر، بانام سوزن‌دوزی «مُسیّف»، طرح شامل تقسیم-بندی‌های هندسی و تکرار اشکال هندسی به همراه نقش انسانی، گیاهی و حیوانی است که از طرح پارچه‌های انسانی و هندسی دورهٔ صفوی الگوبرداری شده است. روش اجرا و تکنیک در دو طرح، یکسان و به این شیوه است: در هنگام سوزن‌دوزی باید تار و پود پارچه، همانند نقشه‌های بافت پارچه، یکی‌یکی شمارش بشود و کوک‌های اریب بسیار ظریف بامهارت بالا با توجه به منافذ تارو پود، به ترتیب و با توجه به رنگ و طرح موردنظر دوخته بشوند. به این دلیل به‌صورت کلی بانام نقش‌دوزی مرسوم و معروف بوده است. جنس نخ سوزن‌دوزی در تمام دوره‌ها ثابت مانده و از ابریشم تغییر پیدا نکرده ولی احتمالاً برای استفاده از شلوار در فصل زمستان از پشم ظریف برای سوزن‌دوزی استفاده می‌شده است. در پاسخ به سؤال دوم، در خصوص کاربردهای متفاوت، سوزن‌دوزی نقش با بیشترین کاربرد در شلوار خودنمایی می‌کند و سوزن‌دوزی «مُسیّف»، بیشترین کاربرد را برای پوشش سطوح داشته است و در اواخر دورهٔ زندیه در شلوار نیز کاربرد داشته است. مسیّف دوزی از اوایل صفوی اجرا می‌شده و به‌تدریج در اوایل قاجار، احتمالاً به دلیل منسوخ شدن مدل شلوار و سختی کار، ظرافت سوزن‌دوزی تا حدودی کمتر شده است.

با توجه به پوشش زنان در تصاویر مشخص می‌شود که از دورهٔ صفوی، سوزن‌دوزی وجود داشته است. درحالی‌که در بسیاری از منابع تاریخی، نقش‌دوزی و شلوارها را به دورهٔ زندیه نسبت دادند.

در خصوص کاربرد نقش‌دوزی و مسیّف دوزی، علاقهٔ اروپاییان به پارچه‌های نقش‌دوزی و جمع‌آوری تکه‌های ناتمام سبب کاربردشان در شکل جلیقه و کیف، رومیزی، بقچه و جانماز، کفش و سربند بوده است.

با توجه به جستجو در موزه‌ها، مشخص شد که کمتر نمونه‌ای از پارچهٔ «نقش‌دوزی» با توجه به فرسودگی ناشی از مصرف، با کاربرد شلوار از دورهٔ صفویه به‌جای مانده است ولی در گسترهٔ تاریخی و مرزی دورهٔ صفوی، با توجه به نگاره‌ها و پیکرنگاری‌ها و توضیحات، مشاهده می‌شود که شلوار طرح محرمات که مطمعناً می‌توانسته سوزن‌دوزی نقش نیز باشد، از اوایل دوره صفوی نیز مرسوم بوده است و الگوی شلوار، کاملاً تنگ و چسبان بوده است ولی از سوزن‌دوزی «مسیّف » با توجه به نوع کاربرد که بیشتر در پوشش سطح استفاده می‌شده و تحت سایش و تاشدگی کمتری قرار داشته و از نخ ضخیم‌تری در دوخت آن استفاده‌شده، نمونه‌های بیشتری از دورهٔ صفویه و اوایل افشاریه برجای‌مانده است. البته از دورهٔ زندیه، سوزن‌دوزی از نوع «نقش‌دوزی» و از نوع سوزن‌دوزی «مسیّف» نمونه‌های قابل‌ملاحظه‌ای موجود است. بیشتر نمونه‌ها از «نقش‌دوزی» از نیمهٔ اول قاجار باقی‌مانده‌اند.

از مواردی که شلوارهای سوزن‌دوزی نقش در دورهٔ زند و اوایل قاجار به حالت گشاد و باحالت خشکی بیشتر کاربرد داشته‌اند، به شرح زیر است:

۱- وجود آستر پنبه‌ای در زیر شلوار سوزن‌دوزی شده. ۲- استفاده از نخ ابریشمی ضخیم یا پشمی. ۳- استفاده از پارچه پنبه‌ای ضخیم‌تر برای زیر کار سوزن‌دوزی. ۴- سعی در اتمام زودتر تیکه‌های نقش و مسیّف، جهت فروش به اروپاییان و درنتیجه دقت کمتر به ظرافت‌کاری. ۵- تغییر مد در مدل دامن و اهمیت بیشتر به شلوار.

سپاسگزاری: نویسندهٔ مقاله، قدردان زحمات و کمک‌های ریاست محترم کاخ موزه نیاوران و همکاران ایشان: سرکار خانم رمضان زاده: مدیریت محترم کاخ، سرکار خانم اسدی: ریاست موزه، در قسمت گنجینهٔ کاخ صاحبقرانیه، جهت ارائهٔ آثار سوزن‌دوزی است.

مشارکت نویسندگان: با توجه به پژوهش در زمینهٔ سوزن‌دوزی و کاربرد سوزن‌دوزی نقش در این پژوهش، انجام قسمت‌های مربوط به مفاهیم، بیان مسئله، چکیده، تحقیق، جداول و پیش‌نویس‌های اولیه توسط نویسندهٔ اول صورت گرفت. همچنین نویسندهٔ دوم از طریق مدیریت پروژه، نظارت، مدیریت داده ها، بررسی و ویرایش نهایی در به سرانجام رسیدن این پژوهش نقش داشتند.

تامین مالی: این پژوهش هیچ بودجه خارجی دریافت نکرده است

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

تضاد منافع: در این مقاله، در طی تحقیق با توجه به اجازه‌نامه به شماره ۷۴۹۲/۱۴۰۳۱ ثبت‌شده در کاخ نیاوران، از دو نمونه پارچه سوزن‌دوزی جهت پژوهش بازدید شده است. قبل از رؤیت دو نمونه سوزن‌دوزی از قسمت گنجینهٔ کاخ‌موزهٔ صاحبقرانیه، مقرر گردید، نحوهٔ اجرای سوزن‌دوزی و پژوهش تاریخی ثبت‌شده در مقاله، پس از پذیرش جهت انتشار، در اختیار قسمت پژوهشی کاخ قرار بگیرد.

دسترسی به داده‌ها و مواد: در خصوص سوزن‌دوزی نقش، تنها دو نمونه از سوزن‌دوزی نقش و مسیّف در گنجینهٔ صاحبقرانیه موجود بودند که قابل‌دسترسی شدند. داده‌های پشتیبان یافتهٔ فوق‌الذکر از طریق نامه‌نگاری دانشگاهی، جهت امر پژوهشی قابل‌دسترسی شدند. اما محدودیت‌هایی برای دسترسی به این داده‌ها وجود دارند، زیرا این داده‌ها تحت مجوز برای پژوهش حاضر استفاده‌شده‌اند و بنابراین در دسترس عموم نیستند. بااین‌حال، داده‌ها از طریق درخواست منطقی پژوهشگر و با اجازهٔ ریاست کاخ صاحبقرانیه و ریاست موزه در قسمت گنجینه قابل‌دسترسی هستند.

References

Amanat,A.& Diba, L . &Ekhtiar,M. (1999). Royal persian paintings. The Qajar Epich . 1785-1925. by (Diba,L. Edited). Essays by b.w.Robinson, Adel T.Adamova. Afsaneh Najmabadi, peter chelkowski, i .b. tauris publishers . brooklin musume of art.

Beiker, P. (2006). Islamic textiles. (M.shayestefar trans.), Translated by Mahnaz Shaiste Far. Tehran: Publications of Islamic Art Institute.[in persian]

Beheshtipoor, M. (1958). History of Iran's textile industry from the legendary period to the end of the Safavid period. Tehran. Economist. [in persian]

Colliver Rice, C. (1987). Iranian Women and Their Way of Life (A. Azad. . Trans) Astan Quds Razavi. [in persian]

Dalavale, P. (1991). travelogue, (SH. Shafa trans.) Tehran., Scientific and Cultural. [in persian]

Dalmani,H. (1999). From Khorasan to Bakhtiari. (Gh. Samii trans). The first eddition: 771 p. Second eddition: 956p. Tavous. [in persian]

Gheibi, M. (2006). "Eight Thousand Years of the History of Iranian Ethnic Costumes.". Hirmand Publications. [in persian]

Gluck, J& Gluck, S. (1976). A Survey of Iranian Handicrafts. Bank Melli. [in persian]

Houshyar Artemis. (2005). Dictionary of Clothing Terms. Tehran: Nourpardazan. [in persian]

Kateb, f.,& Mafitabar,A. (2018). Rereading the methods of classifying the designe and pattern of the historical fabrics of Iran. Jalveh Hanar, new period, year 11, NO. 2. Summer. Consecutive No.: (23). P.p 67-81[in persian]

Kühnel, E. (1988). Islamic Art. (H. Taheri. Trans) Tehran: Gostardeh. [in persian]

Mafitabar, A. (2023). The apron of the itinerant guilds of the Naseri era based on the guilds inscriptions in the Golestan Palace and the British Museum. Scientific research of visual arts and fine arts. No. 95, P.p 78-88[in persian]

Mackie Louise,W. (2015) Symbols of power. Luxury textiles from Islamic lands,7th-21st century.The Clevand Museum of Art.Distributed by by Yale University press, New Haven and London.

Nafisi, S. (1976). Contemporary History of Iran. First Edition. Bonyad. [in persian]

Nafisi (Nazem al-Atibba), A. (1976). Nafisi Dictionary, Five Edition. Tehran: Aseman Ketab. [in persian]

Pope, A U.,& Ackerman, P. (2008). A Survey of Persian Art: Textile Illustrations, Plates 981–1106, Eleven Edition, (N. Daryabandari, Trans). (C. Parham edit). Tehran: Elmifarhangi.edited by Cyrus Parham. Tehran: Elmifarhangi. [in persian]

Pope, A., & Ackerman, P. (2008). A Survey of Persian Art: Painting, Bookbinding, and Textile Weaving, Five Edition, starting from page 2085. (N. Daryabandari, Trans). (C. Parham edit). Tehran: Elmifarhangi. [in persian]

Rajabi, M. A. (2013). The Shahnameh of Shah Tahmasp. Tehran: Academy of Arts and Tehran Museum of Contemporary Art. [in persian]

Saba, M. (2001). An attitude on the trend of traditional needlework in Iran. From eight thousand years BC to today. Second edition. Montakhab Saba. [in persian]

Seyed Sadr, A. (2007) Encyclopaedia of arts and crafts and related words. The Ferst edition. Simaye Danesh Azar. [in persian]

Shamlooii, H. (1968). History of Iran from Madh to Pahlavi. Tehran: Safi Alisha, P.119. [in persian]

Shirley, A,& Shirley, R. (1983). The Travels of the Shirley Brothers, (Avanes, Trans). edited by Ali Dehbashi. Tehran. Negah. [in persian]

Talebpoor, f., (2011). Comparativ studyof hindi textile drsignes wite Safavid fabfics.Negareh.6period. No17. P.p15-29

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

[in persian]

Yarshater, E. (2004). Clothing in the Land of Iran, translated by Peyman Matin. Tehran: Amir Kabir, p. 216. [in persian]

Yousefi, Gholamhossein. (2004). Historical Dictionary of Iranian Clothing, under the supervision of Ehsan Yarshater (P. Matin Trans). Clothing in the Land of Iran, Encyclopaedia Iranica series. Tehran: Amir Kabir, 2nd edition. [in persian]

Wearden, J & baker, p.L. (2010).Iranian Textiles V&A Puplishing London .

Ziyepoor, J. (1968). "Women's Clothing from Ancient Times to the Present... Culture and Art"P. 179. [in persian]

https://library.tebyan.net/fa/Viewer/Text/203490/21. (2024/2/10) library.tebyan.net.

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/454529 (2024/19/11) Metropolitan Musume Of Art. Textile Fragment | The Metropolitan Museum of Art (metmuseum.org)

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/445644 (2024/19/11) Metropolitan Musume Of Art. Fragment from Women's Trousers | The Metropolitan Museum of Art (metmuseum.org)

Collections.vam.ac.uk.(2024/19/11).Victoriya&AlbertMusume.UK.https://collections.vam.ac.uk/item/O146187/naqshe-nakshe-unknown/

Collections.vam.ac.uk.(2024/29/11)Victoriya&Albert.Musume.UK.https://collections.vam.ac.uk/item/O155212/trouser-panel-unknown/

https://library.tebyan.net/fa/Viewer/Text/203483/37. (2024/29/11) library.tebyan.net

https://collections.vam.ac.uk/.(2024/29/11)Victoriya&AlbertMusume.UK.https://collections.vam.ac.uk/item/O158527/bordered-textile-panel-unknown/

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451091 (2024/2/12) Metropolitan Musume Of Art. Velvet with Figural Imagery | The Metropolitan Museum of Art (metmuseum.org)

Collections.vam.ac.uk/(2024/2/12)Victoriya&AlbertMusume.UK. https://collections.vam.ac.uk/item/O11089/textile-panel-unknown/

https://collections.vam.ac.uk/item/O152285/textile-panel-unknown/ (2024/2/12) Victoriya&Albert Musume.UK.. Textile Panel | Unknown | V&A Explore The Collections (vam.ac.uk)

Collections.vam.ac.uk/.(2024/5/12)Victoriya&AlbertMusume.UK.https://collections.vam.ac.uk/item/O153844/textile-panel-unknown/

https://collections.vam.ac.uk/item/O153742/textile-panel-unknown/ (2024/6/11) Victoriya&Albert Musume.UK. Textile Panel | Unknown | Unknown | V&A Explore The Collections (vam.ac.uk)

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451323 (2024/10/12)) Metropolitan Musume Of Art..

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/816272 (2024/8/8)) Metropolitan Musume Of Art. Portrait of a Lady | The Metropolitan Museum of Art (metmuseum.org)

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/448490. (2024/29/11)) Metropolitan Musume Of Art.. https://www.metmuseum.org/art/collection/search/448490

https://www.pinterest.com/pin/685462005765586609/. (2024/29/11). Iran. Miniatures Persanes-bibliotheque imperiale. preface: basil gray. introduction: andre godard. Published by New York, Graphic Society Unesco, 1956., 1956.

Collections.vam.ac.uk/.(2024/29/11)Victoriya&AlbertMusume.UK.https://collections.vam.ac.uk/item/O152415/textile-panel-unknown/

https://www.christies.com/lot/lot-a-lady-at-leisure-signed-muhammad-sadiq-6229645 (2024/29/11).

https://collections.vam.ac.uk/item/O152228/trouser-panel-unknown/textile-panel-unknown/(2024/29/11) Victoriya&Albert Musume.UK. Textile Panel | Unknown | Unknown | V&A Explore The Collections (vam.ac.uk)

https://collections.vam.ac.uk/item/O155830/trouser-panel-unknown/ (2024/10/12) Victoriya&Albert Musume.UK.

https://collections.vam.ac.uk/item/O169575/trouser-panel-unknown/textile-panel-unknown/trouser-panel-unknown/ (2024/10/12) Victoriya&Albert Musume.UK. Trouser Panel | Unknown | Unknown | V&A Explore The Collections (vam.ac.uk)

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450988. Trousering | The Metropolitan Museum of Art /144483/ (metmuseum.org) (2024/7/2) Metropolitan Musume Of Art.

Collections.vam.ac.uk/item/O146114/headscarf-headscarf-unknown/(2024/29/11)Victoriya&Albert Musume.UK https://collections.vam.ac.uk/item/O146114/headscarf-headscarf-unknown/

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446666 .(2024/8/23) Metropolitan Musume Of Art. Headdress | The Metropolitan Museum of Art (metmuseum.org)

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446848 (2024/6/11) Metropolitan Musume Of Art. Headband | The Metropolitan Museum of Art (metmuseum.org)

https://collections.vam.ac.uk/item/O169484/trouser-panel-unknown/textile-panel-unknown/trouser-panel-

[DOI: 10.61882/jic.8.2.367]
Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir at 7:52 +0330 on Saturday October 24th 2026

unknown/?carousel-image=2009CP9293 (2024/29/11) Victoriya&Albert Musume.UKTrouser Panel | Unknown | Unknown | V&A Explore The Collections (vam.ac.uk)

بیکر، پاتریشیا. (۱۳۸۵). منسوجات اسلامی. ترجمه مهناز شایسته‌فر، تهران: مؤسسه هنر اسلامی.

بهشتی پور، مهدی. (۱۳۴۳). تاریخچهٔ صنعت نساجی ایران از دوره افسانه‌ای تا پایان دورهٔ صفویه، تهران: اکونومیست.

پوپ، آرتوراپهام و اکرمن، فیلیس. (۱۳۸۷). سیری در هنر ایران، تصاویر پارچه‌بافی، لوح‌های ۹۸۱ –۱۱۰۶.، جلد یازدهم. ویرایش سیروس پرهام، تهران: علمی فرهنگی.

پوپ، آرتوراپهام و اکرمن، فیلیس. (۱۳۸۷). سیری در هنر ایران، نقاشی، کتاب‌آرایی و پارچه‌بافی، مترجم: نجف دریابندی، ج ۵، ویرایش سیروس پرهام، تهران: علمی فرهنگی.

دالاواله، پیترو. (۱۳۷۰). سفرنامه، ترجمه شجاع‌الدین شفا، تهران: علمی فرهنگی.

دالمانی، هانریرنه .(۱۳۷۸). از خراسان تا بختیاری. مترجم غلامرضا سمیعی، ج ۱و ۲: نشر طاوس

دهخدا، علی اکبر.کتابخانه دیجیتالی تبیان

رجبی، محمدعلی، شورای علمی (۱۳۹۲). شاهنامه شاه‌طهماسبی. تهران: فرهنگستان هنرو موزه هنرهای معاصر تهران

کولیور رایس، کلارا. (۱۳۶۶). زنان ایرانی و راه و رسم زندگی آنان، ترجمه اسدالله آزاد، معاونت استان قدس رضوی.

غیبی، مهرآسا. (۱۳۸۵). هشت هزار سال تاریخ پوشاک اقوام ایرانی: هیرمند.

سید صدر، سید ابوالقاسم. (۱۳۸۶).دائره‌المعارف هنرهای صنایع‌دستی و حرف مربوط به آن، چاپ اول: سیمای دانش آذر.

شاملویی، حبیب‌الله. (۱۳۴۷). تاریخ ایران از ماد تا پهلوی. تهران: صفی علیشاه.

شرلی،آنتونی، شرلی، رابرت. (۱۳۶۲). سفرنامه برادران شرلی، ترجمه آوانس، به کوشش علی ده باشی، تهران: نگاه.

صبا، منتخب. (۱۳۷۹). نگرشی بر روند سوزن‌دوزی‌های سنتی ایران. از هشت هزار سال قبل از میلاد تا امروز. چاپ دوم: منتخب صبا.

ضیاء پور. جلیل. (۱۳۴۷). پوشاک زنان از کهن‌ترین زمان تاکنون، فرهنگ و هنر.

طالب پور، فریده .(۱۳۹۰). بررسی تطبیقی منسوجات هندی گورکانی با پارچه‌های صفوی. نگره، دوره ۶، شماره ۱۷: ۲۹–۱۵.

کاتب، فاطمه. مافی‌تبار، آمنه. (۱۳۹۷). بازخوانی شیوه‌های طبقه‌بندی طرح و نقش پارچه‌های تاریخی ایران. جلوه هنر، دوره جدیدی، سال ۱۱، شماره۲ . تابستان، شماره پیاپی، (۲۳): ۸۱–۶۷

کونل، ارنست. (۱۳۶۷). هنر اسلامی، ترجمه هوشنگ طاهری، تهران: گسترده.

گلاک،جی. گلاک، سومی هیرموتو. (۱۳۵۵). سیری در صنایع‌دستی ایران: بانک ملی.

مافی‌تبار،آمنه. (۱۴۰۲). پیش‌دامن اصناف دوره‌گرد عصر ناصری بر پایهٔ مرقعات اصناف در کاخ گلستان و موزه بریتانیا، نشریه علمی پژوهشی هنرهای تجسمی هنرهای زیبا، (۹۵): ۷۸–۸۸

نفیسی، سعید. (۱۳۵۵). تاریخ معاصر ایران: نشر بنیاد.

نفیسی (ناظم اطباء)، علی‌اکبر. (۱۳۵۵). فرهنگ نفیسی، جلد پنجم، تهران: آسمان کتاب.

هوشیار آرتمیس .(۱۳۸۴). فرهنگ واژگان پوشاک، تهران: نورپردازان.

یار شاطر احسان. (۱۳۸۳). پوشاک در ایران‌زمین، ترجمه پیمان متین، تهران: امیرکبیر.

یوسفی، غلامحسین .(۱۳۸۳). واژه‌نامه تاریخی پوشاک ایران، زیر نظر احسان یار شاطر، ترجمه پیمان متین، پوشاک در ایران‌زمین. از سری مقالات دانشنامه ایرانیکا، تهران: امیرکبیر.

دهخدا، علی اکبر. لغت نامه دهخدا. سایت کتابخانه دیجیتالی تبیان نت.